

SODDA TARKIBLI ETNOTOPONIMLAR

Maftuna Zoir qizi Safarova,

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

Bukhara, Uzbekistan

maftunasafarova558@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada toponimlarni ichki tasnifi asosidagi yana bir ko'inishi bo'lgan xalq, urug'-qabila nomlari asosida shakllangan joy nomlari bo'lib, ularning lisoniy xususiyatlari, tarkibiy tuzilishi xususida fikr yuritiladi. Asosan, sodda tarkibli etnotoponimlarning lingvistik xususiyatlari tahlilga tortiladi hamda ularning Buxoro viloyati hududida tarqalish ko'lamini haqida ham bahs yuritiladi.

Kalit so'zlar. Onomastik birlik, toponim, etnonim, etnotoponim, xalq, millat, qabila, urug', sodda etnonimlar, tub, yasama.

Etnonimlar negizida yotgan lug'aviy o'zaklar, yasama leksema hamda so'z shakllari turli-tumandir. Mana shu xususiyat o'zbek tilidagi etnonimlarni grammatik strukturasiga ko'ra o'rganishni va ularning lisoniy tabiatini ochishni talab qiladi. Etnonimlar grammatik shakllariga ko'ra ikki guruhga bo'linadi.

Sodda etnonimlar. Sodda etnonimlar grammatik tabiatiga ko'ra qo'shma, birikmali, juft va takror tuzilmali etnonimlarga qarama-qarshi qo'yiladi. Bunda asosiy mezon etnonim tarkibi bitta so'zdan iborat bo'lishidir. Sodda etnonimlarni tashkil qilgan lisoniy materialning tuzilishiga qarab ikkiga ajratish mumkin: *tub etnonimlar*, *yasama etnonimlar*.

O'zbek etnonimiyasi nomlarining sezilarli qismini tub etnonimlar tashkil qiladi. Ularni tub deb bilish ikki xususiyatga asoslanadi:

1. Etnonim aslida qadimiy tub leksemadan iborat bo'lganligiga: *qirq, noqi, uz, yuz, juz, uyas, as* kabi;
2. Etnonim hozirda bo'linmas o'zak tarzida tushunilgan so'zdan iboratligiga: *arlot, alday, bag'al, bag'ish, bo'ston, gadoy, jobu, jatta* va b.

Yasama etnonimlarda nom tarkibidagi qo'shimchadan nomning yasama ekanligi, uning o'zak va qo'shimchaga ajratish imkoni borligi yaqqol ko'rinib turadi: *qirdor*, *baymoqli*, *boltali*, *o'roqli*, *davurchi* kabi.

Etnonimlar asosan uch usulda hosil qilingan: 1) lug'aviy-ma'noviy konversiya usuli; 2) morfologik usul; 3) sintaktik usul.

Shulardan morfologik usul orqali sodda yasama etnonimlar hosil qilinishi mumkin.

Morfologik usul. Turkiy etnotoponimlarning yasalishi masalasi bo'yicha turkologlardan N.ABaskakov, D.E.Eremev va turkman tilshunosi S.Otaniyozov to'xtalgan.

Z.Do'simovning taqdqiqotlarida toponimlar tuzilishiga ko'ra quyidagicha tasniflangan:

1. Affikssiz toponimlar va tub nomlar: *Qal'a Alan, Bo'z, Jam, Adaq* kabi;
2. Affiksial toponimlar yoki yasama nomlar: *Tuyachi, Ko'salar, Toshloq, Tangzor.*
3. Prefiksial toponimlar: Payariq, Bevatan, sardaha.
4. Indikatorli toponimlar yoki toponim-kompozitlar.
5. Birikmali toponimlar¹.

X.Xolmo'minov Boysun mikrotoponimiyasi asosida toponimlarni tuzilishiga ko'ra uch turga ajratadi:

- 1) sodda nomlar; 2) qo'shma nomlar; 3) murakkab nomlar².

N.Uluqov ta'kidlaganidek, bu tasniflar yondashuv asosining va tasnif natijasida yuzaga kelgan guruhlarining turlichaligi bilan xarakterlanadi hamda tasnif xususiyatini, asosini belgilashda ham, toponimlarni guruhlashda ham umumiylik yo'q.

Toponimlarning tuzilishiga ko'ra tasnifi ham so'zlarning tuzilishiga ko'ra tasnifidan farqlanmasligi lozim.

Toponimlarning tuzilishi deganda uning morfologik tarkibi tushuniladi. Toponimlarning morfologik tuzilishi – nomning morfemalardan: lug'aviy asos va yasovchi affiks; lug'aviy asos va toponimik indikator yoki lug'aviy asos va topoformatdan iborat tarkibi. Shunday ekan, toponimlarning tuzilishiga ko'ra tasnifida uning tarkibidagi morfemalarni, ya'ni lug'aviy asos, yasovchi affiks, topoformant va toponimik indikatorlarni inobatga olish lozim³.

Toponimlarga oid yuqoridagi tasniflarga asoslangan holda Buxoro viloyati etnotoponimlarini tuzilishiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Sodda tarkibli etnotoponimlar:
 - a) tub sodda etnotoponimlar;
 - b) yasama sodda etnotoponimlar.
2. Qo'shma tarkibli etnotoponimlar.

Tarkibi birgina lug'aviy asosdan iborat obyekt nomlari sodda tarkibli etnotoponimlar hisoblanadi.

¹ Дўсимов З. Топонимлар таснифи масаласига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1978. – № 1. – Б. 19-20.

² Холмўминов Х. Бойсун район микротопонимикаси // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 1989. – № 6. – Б. 60-61.

³ Темиров Ш. Самарқанд вилояти оронимларининг лисоний тадқиқи. Автореферат, – Тошкент: 2019. 81-бет

3) *tub sodda etnotoponimlar*. Bunday etnotoponimlarga Arlot//Alot//Olot Arablar, Arabon, Arabcha, Afg'onon, Bahrin, Burqut, Jaloir, Mang'itlar kabi ellikdan ortiq nomlarni misol qilib ko'rsatish mumkin.

4) *yasama sodda etnotoponimlar*. Buxoro viloyati hududida bunday etnotoponimlarni uchratmadik.

Kuzatishlarimiz natijasida, tilimizda uchraydigan sodda tub etnotoponimlarning katta qismi morfologik jihatdan tuzilgan ot asosli nomlardan iborat. Yasama sodda asosli etnotoponimlar esa deyarli uchramadi. Sababi, etnonim tarkibidagi yasovchi qo'shimcha asos tarkibiga singib ketgan. Bugungi kunda ular ajralmas holga kelib qolgan.

Adabiyotlar

1. Дўсимов З. Топонимларнинг ясалиш масаласига доир // Ўзбек тили адабиёти. – Тошкент: Фан, 1984. – №4. – Б. 44-48.
2. Марқаев К.Ш. Ўзбек тили этнонимларининг лисоний тадқиқи. Фил. фан. ном. дисс. – Т.: 2007. 72-76-б.
3. Отажонова А. Хоразм етнотопонимлари. – Тошкент: Фан, 1997. – Б. 75.
4. Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. – Тошкент: ЎМЭ давлат илмий нашриёти. 2005. 212-Б.
5. Ҳожиёв А. Ўзбек тилида сўз ясалиши. – Тошкент: Фан, 1989. – Б. 30.
6. Эргашев А.А. Андижон вилояти этнотопонимларининг ареал-ономастик тадқиқи. Фил. фан. ном. дисс. – Тошкент: 2012. – Б. 117.
7. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. Toponyms formed on the basis of nation names. International Journals of Sciences and High Technologies. Vol. 25 No. 1 February 2021, pp. 104-107.
8. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. Bukhara region's typical toponyms transformed by means the names of nations. International Scientific Journal Theoretical & Applied Science, <http://t-science.org/> p-ISSN: 2308-4944 (print) e-ISSN: 2409-0085 (online) 2021.02.05
9. Bayramali Ergshovich Kilichev, Maftuna Zoir qizi Safarova. [The Concept of Totemism and Ethnonym](#). Central Asian Journal of Literature, Philosophy and..., 2022.
https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:u-x6o8ySG0sC.
8. Maftuna Zoir qizi Safarova. [ALISHER NAVOIY IJODIDA ETNONIMLARNING QO'LLANILISHI](#). FILOLOGIK TADQIQOTLAR: MUAMMO VA YECHIM" mavzusida xalqaro ilmiy KONFERENSIYA. 2021.

https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=xE0DgREAAAAJ&citation_for_view=xE0DgREAAAAJ:d1gkVwhDpl0C.

9. Kilichev B.E. [Nutm madaniyati va uslubiyat asoslari](#). O'quv qo'llanma. –Buxoro, Durdona, 2023. – 212 b.

10. Kilichev B.E. Onomastika. O'quv qo'llanma. – Buxoro, Durdona, 2023. – 180 b.

11. Kilichev B.E. [Til tizimi va ma'naviy munosabat muammosi](#). Monografiya. – Buxoro, Buxoro nashr. 2022. – 118 b.

12. Kilichev B.E., Haydarova A. Toponymy of G'ijduvan. **International Journal of Language Learning and Applied Linguistics (IJLLAL)** <http://inter-publishing.com/index.php/IJLLAL/issue/view/41>.

13. Kilichev B.E., G.Shabonova. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023) <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/8>.

14. Kilichev B.E., M.Rustamova. Muallif nutqi neologizmlari (Sirojiddin Sayyid she'rlari misolida). Innovation: The journal of social sciences and researches/International scientific journal. Volume 1, ISSUE 5, 2023

15. Kilichev B.E., M.Boltayeva. Jondor tuman shevasining ayrim ma'no guruhlari haqida. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. 391) Jan.2023.

16. Kilichev B.E. Топонимлар таркибидagi сонлар хақида. “Ilm sarchashmalari” Urgench, 2021, 3-son. –B.148-151.

17. Kilichev B.E. Топонимлардаги ранг билдирувчи сўзлар. “Ilm sarchashmalari” Urgench, 2022, 2-son. –B.145-149.

18. Kilichev B.E., Raxmatullayev Sh. O'zbek ertaklaridagi antroponimlarining lingvomadaniy asoslari. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (filologiya fanlari doktori, professor Hamid G'ulomovich Ne'matov tavalludining 80 yilligiga bag'ishlanadi). –Buxoro, 2021. –B.145-148.

19. Kilichev B.E., Атоқли отларда кўчиш ходисаси. Масъалаҳои мубрами филологияи ўзбек ва тоҷик (маводи конференсияи онлайнӣ). “Нури маърифат”, Хучанд « 2020. –Б. 163-167.

20. Kilichev B.E., Zaripov B., Xolmuhamedov B., Raxmatullayev Sh. Anthroponyms in Uzbek folk tales: problem with content and frequency. Philosophical Readings XIII.4 (2021), pp. 1834-1840. 1835.

21. Kilichev B.E., Alisher Navoiy asarlarida til, so'z, toponim va ma'no talqini. Алишер Навоий ижодий меросининг башарият маънавий-маърифий

тараққиётидаги ўрни мавзусидаги IV анъанавий халқаро илмий конференция материаллари. –Навоий, 2021. –Б.840-844.

22. Kilichev B.E., Axmatova I. Ayrim toponimlarning tarkibi va semantikasi haqida. “Filologik tadqiqotlar: muammo va yechim” mavzusida xalqaro ilmiy-nazariy anjuman materiallari (filologiya fanlari doktori, professor Hamid G‘ulomovich Ne‘matov tavalludining 80 yilligiga bag‘ishlanadi). –Buxoro, 2021. –B.145-148.

23. Kilichev B.E., Raxmatullayev Sh. Uzbek national folk tales and the nature of anthroponyms in live communication. Middle European Scientific Bulletin, VOLUME 12 May 2021.

24. Kilichev B.E., Zaripov B., Kholmukhammedov B. Lingvoculturological characteristics of anthroponyms used in artistic works. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. Volume 2, Issue 5 May, 2021

25. Kilichev B.E., O.Safarova. Study of toponyms in the language of the work. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal (GIIRJ) ISSN (E): 2347-6915. Vol.10/ Issue 1, Jan. (2022) 92–95.

26. Kilichev B.E. Атоқли отларда сўз ясалишининг бир усули. “Ijtimoiy fanlarda innovasiya” Onlayn ilmiy jurnali, 2022, 2(1), 48–51.

27. Kilichev B.E., Bafoyeva N. Some characteristics of onomastic units in Abdullah Qodiriy’s novel “Bygone days”. Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities. ISSN: 2249-7315 Vol. 12, Issue 01, January 2022.

28. Bayramali Ergashovich Kilichev, Timur Khojaoglu, Nodira Adizova. Classification of Oykons

(On the Example of Bukhara Region). International Journal of Culture and Modernity ISSN 2697-2131, 2022, Volume 16 <https://ijcm.academicjournal.io/index.php/ijcm>

29. Kilichev B.E., M.Rustamova. Metaforaga xos ba’zi bir xususiyatlar (Sirojiddin Sayyid she’riyati misolida). EURASIAN JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, PHILOSOPHY AND CULTURE// Innovative Academy Research Support Center. Volume 3 Issue 1, January 2023 ISSN 2181-2888 P. 59-64.

30. Kilichev B.E., Shabonova G. “Boburnoma” asaridagi ayrim toponimlarning etimologiyasi haqida. “Talqin va tadqiqotlar” ilmiy-uslubiy jurnal.1-tom. №18 (2023) <http://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/article/view/8>.

38. Yokubova, S. (2021). Tibbiy matnlarda obyektli birikmalarning voqelanishi. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).

39. Yokubova, S. (2021). Относительно формального грамматического описания объектных соединений. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu. uz), 7(7).

40. Yokubova, S. (2020). Объектные сочетания. ЦЕНТР НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ (buxdu.uz), 1(1).

41. Khojieva, M. Y., & Yokubova, S. Y. (2021). Language and speech expression of personal descriptions. TJE-Tematics journal of Education ISSN, 2249-9822.

42. Yusufovna, Y. S. (2022). POETIK NUTQDA MA'NO KO'CHISH YO'LLARI. BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI, 674-677.

43. AR Akhmedov, P Sevara, [Theoretical and practical issues of creating uzbek areal linguistics](#). Middle European Scientific Bulletin 12, 142-146

44. AR Akhmedov. [Some Feedback About Linguistic Knowledge](#).

AR Akhmedov, P Sevara. [O 'zbek shevalarini lingvo-geografik xaritalashtirish](#).